

11. Токвіль А. Про демократію в Америці. – М.: Прогрес, 1987. – 570 с.
12. Українське суспільство 1992 — 2008. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008.–530 с.
13. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. // Юридичний вісник України. – 2002. – № 50.

**О.Г. Андронович**

**УДК 94(560): 396**

## **ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ У ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИНАХ СУЧАСНОГО ТУРЕЦЬОГО СУСПІЛЬСТВА**

*Досліджено становище жінки у турецькому суспільстві у політичному, економічному, соціальному та побутовому вимірах.*

*Исследовано положение женщины в турецком обществе в политическом, экономическом, социальном и бытовом измерениях.*

*The article is dedicated to research of position of the woman in the Turkish society in a wide spectrum of its manifestation: political, economical, social and household.*

Ключові слова: гендер, насильство, іслам, Туреччина.

Туреччина – країна на стику цивілізацій між Європою та Азією. Прагнення Туреччини – мусульманської країни – до євроінтеграції ставить багато завдань з трансформації традиційних устоїв життя. Прийняття європейських цінностей при одночасному збереженні власної ідентичності не може не породжувати протиріч та викликів у турецькому суспільстві. Від вмілого подолання цих перепон буде багато в чому залежати майбутнє Туреччини, як члену великої європейської родини.

Найбільш стійкими до змін є культурні та релігійні постулати життя суспільства. Адже вироблені протягом багатьох поколінь, вони не можуть бути одразу змінені, а тим більше скасовані, законом

чи постановою уряду. Тим не менш, Туреччина прагне мати європейське обличчя, для чого їй потрібно вирішувати ряд нагальних питань. Однією з таких принципових проблем є положення жінки у турецькому суспільстві.

У даній роботі автор зробить спробу комплексно висвітлити положення жінок у турецькому суспільстві у відповідності з останніми даними. Будуть розглянуті політична та соціальна складові даної проблеми, питання домашнього насилля та шляхи його подолання. Новизна роботи полягає у спробі цілісно та взаємопов'язано представити сучасний стан речей гендерних відносин в Туреччині.

З огляду на актуальність даного питання, його розробкою займалися на різних рівнях. Зокрема, цінний матеріал для дослідження даної проблеми становлять доповіді комітету ООН по ліквідації дискримінації у відношенні до жінок [1, 8, 9]. На високому фаховому рівні розглянуто широкий спектр питань стосовно положення турецької жінки в суспільстві. Дано огляд реформ у сфері встановлення гендерної рівності. При критичному аналізі даного джерела було враховано, що доповіді надавались урядом Туреччини, а не комісією незалежних експертів. Натомість у доповіді авторитетної організації Amnesty international були використані спостереження неупереджених спеціалістів [10]. Дана робота зосередила свою увагу на питаннях домашнього насилля. Для відтворення дійсної ситуації була використана велика вибірка по всій території Туреччини, застосовані спеціальні методики для опитування населення, адже в Туреччині не прийнято виносити за межі дому відомості про сімейні відносини. Цікавий матеріал міститься у журналі *Entre Nous*, що видається ООН та Всесвітньою організацією охорони здоров'я [13]. Цінність даної статті полягає у тому, що її авторами є жінки-турчанки, що працюють у сфері охорони здоров'я і безпосередньо знайомі з цими питаннями.

Корисним для дослідження є розгорнуте інтерв'ю відомої захисниці прав жінок Фатьми Бенлі[6]. Вона характеризує сучасне політичне та соціальне положення жінки у турецькому суспільстві, змальовує напрямки роботи правозахисних організацій. Серед російських дослідників слід виокремити статтю Зіганшиної Г.М., яка розглядає протистояння світських та релігійних політичних сил Туреччини на прикладі заборони носіння тюрбану в державних установах[3,4]. Зокрема вона детально зупиняється на питанні залучення релігійними турецькими партіями жінок у політичний процес та

на їх участь у політичному процесі. Стаття старшого аналітика European Stability Initiative Нігара Гьоксея розкриває протиріччя між офіційно закріпленими у турецькому законодавстві положеннями щодо прав жінок та справжнім станом речей [14].

В Османській імперії модель суспільства базувалась на постулатах ісламу, і жінці відводилась підкреслено другорядна роль. Наріжним каменем сучасної Турецької республіки, основним її принципом є світський характер держави. Принцип цей був закладений младотурецькою революцією й закріплений батьком сучасної турецької державності Мустафою Кемаль-пашою, іменованим у Туреччині Ататюрком (Батьком Турків). Ататюрк вважав, що саме іслам (точніше, організація держави й суспільства відповідно до ісламських норм) став причиною відсталості й в остаточному підсумку загибелі Османської імперії. Умову порятунку й відродження Туреччини він бачив в ліквідації впливу ісламу на політичне й громадське життя країни: релігія повинна бути обмежена винятково стінами приватного будинку. Принцип повного відокремлення релігії від держави був закріплений у конституції Туреччини й розглядався правлячою елітою як основний. Після революції 1923 р. та реформ Ататюрка жінка в Туреччині у своїх правах була прирівняна до чоловіка. В 1926 р. вступив у дію Цивільний Кодекс, створений на основі Цивільного Кодексу Швейцарії, який законодавчо закріпив права жінок у турецькому суспільстві. У 1930 р. у Туреччині жінки вперше одержали право вибирати й бути обраними завдяки Муніципальному Кодексу. В 1934 р. у Конституцію були внесені зміни, за якими жінкам було дано право брати участь у виборах до парламенту [6]. Відтоді жінка стала активним членом соціального життя турецького суспільства. На сьогоднішній день серед турчанок можна зустріти депутатів парламенту, професорів університету, журналісток, адвокатів та актрис. Хоча ще на початку минулого століття навіть жіночі ролі у турецьких театрах виконували або чоловіки, або гречанки чи болгарки. Сьогодні у великих містах багато турецьких жінок працюють на підприємствах, в установах і конторах, учителюють. Туркені з родин робітників й інтелігенції все активніше включаються в життя суспільства, у суспільну та політичну діяльність.

Однак, результати даного вектору політики модернізації турецького суспільства не є однозначними та незаперечними. Якщо для правлячої еліти, у першу чергу військових, секулярність стала основною нормою, то більша частина населення країни, незважаючи

на багаторічну антирелігійну політику, зберегла прихильність ісламу, нехай і на побутовому рівні.

Загальновідомим є той факт, що домінуючою складовою ісламу в гендерному вимірі є маскуліність. Жінка, за канонами цієї релігії, поступається чоловікам у всіх без виключення сферах життя. І хоча в ході реформ було багато зроблено для врівноваження гендерних відносин у турецькому суспільстві, аналіз сучасних джерел показує, що наразі досягти цього не вдалось. У доповіді підготовленій експертами ООН із захисту прав жінок, Туреччина одержала одну з найгірших оцінок, виявившись у рейтингу гендерної рівності на 101-ї позиції з 109. При тому, що за рівнем людського розвитку Туреччина зайняла 79 місце з 182 [16]. Дисбаланс у гендерних відносинах відчувається майже у всіх сферах: побутовій, соціальній, політичній та статевій. Туркеня дотепер скована ісламськими звичаями. У побуті, у повсякденному житті вона зв'язана незліченними традиційними правилами поведінки: зобов'язана поступатися дорогою чоловіку, не має права обганяти його. У мечетях, на похоронах жінки можуть перебувати тільки за чоловіками. Особливо суворо всіх цих правил дотримуються в провінції – дрібних містечках і селах, де традиційно сильний вплив релігії. Почуття меншовартості жінок протягом століть культивувались у турецькому суспільстві, і навпаки – хлопців змалку вчили тому, що вони мають перевагу перед представницями слабкої статі. Все це у великій мірі характерно і для турецького сьогодення. Чоловік – голова родини. У суспільстві, навіть при рівних умовах – однаковій освіті, одній і тій самій професії – він займає завжди більш високе становище, ніж жінка.

Однак, лише цим проблема не обмежується. Турецькі жінки відчувають свою „меншовартість” у конкретних виявах насильства над ними. Показовими є матеріали доповіді організації Amnesty international. У ході опитування, проведеного в 1996 р. серед родин із середнім статком і статком вище за середній, спочатку тільки 23 % жінок підтвердили, що чоловіки жорстоко обходяться з ними. Однак ця цифра зросла до 71 %, коли вони відповіли на питання про конкретні форми насильства<sup>1</sup> [10].

---

<sup>1</sup> Декларація ООН про подолання насильства відносно жінок визначає насильство відносно жінок як “будь-який акт насильства, зроблений на підставі статевої ознаки, що заподіює або може заподіяти фізичну, статеву або психологічну травму або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примус або довільне позбавлення волі, чи то в суспільній, чи то в особистому житті” (Параграф 1) Г.А. рез. 48/104, 48 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 217, Док. ООН A/48/49 (1993)

Ще одне опитування засвідчило, що 58 % жінок є жертвами домашнього насилля не тільки з боку чоловіків, наречених, приятелів і братів, але і їхніх родичів, у тому числі жіночої статі. За даними опитування серед жінок, які належать до середнього й вищого класу суспільства, 63,5 % ставали жертвами сексуального насильства. Особливо обурливою є практика зняття кримінальної відповідальності з гвалтівників неповнолітніх, які погоджуються одружитися на своїх жертвах. За словами віце-президента Асоціації проти дискримінації прав жінок у Туреччині АКДЕР Фатьми Бенлі ведеться підготовка до внесення змін у новий Кримінальний кодекс. Починаючи з 2002 р. відбулися значні зміни, приміром, у цивільному й сімейному кодексах (тепер при розлученні майно чоловіка й жінки буде ділитися порівну), удосконалений кримінальний кодекс (збільшений строк тюремного ув'язнення за насильство відносно жінок). В 2004 р. внесена особлива поправка в Конституцію, що покладає на державу законодавчу відповідальність за дотримання рівноправності жінок і чоловіків. Але наразі така практика залишається гіркою дійсністю [6].

Турецьке законодавство дозволяє одружуватися по досягненню 18 років. Якщо особи, що вступають у шлюб є неповнолітніми, тобто не досягли 18-річного віку, їм необхідно одержати згоду родичів. У виняткових обставинах чоловік або жінка можуть одружитися з дозволу судді по досягненню 17 років [10]. Відповідно до міжнародних норм в області прав людини, особи молодші за 18 років вважаються дітьми. Насильницькі й ранні шлюби порушують міжнародні правові норми й положення турецького законодавства. Проте, у деяких регіонах Туреччини цей закон часто порушують. Релігійні одруження („імам нікахі”), що не мають законної сили та зазвичай доповнюють цивільну весільну церемонію, часто використовуються для ранніх або полігамних шлюбів. Жінки, що не вступили в законний шлюб, не можуть користуватися захистом в рамках „Закону про охорону родини” 1998 р., незважаючи на те, що дане законодавство, крім іншого, покликано запобігати раннім шлюбам. Шлюби між дітьми по визначенню є насильницькими, тому що згода дитини не може вважатися добровільною.

У сфері освіти жінки також знаходяться далеко позаду сильної половини. Обмеження фактичного доступу жінок до освіти звукує їх знання про свої права. За даними ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН), у Туреччині 640 тисяч дівчат не одержують обов'язкової

освіти, незважаючи на той факт, що жінки за законом мають рівні права на освіту [8]. Серед населення країни у віці від 15 років і більше, 77 % жінок й 93 % чоловіків уміють читати й писати [8]. Хлопці частіше, ніж дівчата, продовжують освіту після курсу початкової школи. Шкільні підручники зміцнюють гендерні стереотипи, що характеризують чоловіка як лідера, а жінку – як домогосподарку. На думку ЮНІСЕФ, в деякій мірі в дискримінації за ознакою статі в сфері освіти потрібно звинувачувати уряд. За підтримки ЮНІСЕФ турецький уряд в 2003 р. почав кампанію, спрямовану на залучення всіх дівчат у школу [8].

Незадовільною, на думку експертів ООН, залишається ситуація у питанні зайнятості жінок. З 1995 р. по 2002 р. співвідношення працюючих жінок та чоловіків змінилось з 30,5:69,5 до 25,9:74,1. Для порівняння в Європі даний показник становить 49:51 [8]. При чому в Туреччині більшість з цих жінок працює у сфері сільського господарства. У свою чергу, близько 90 % жінок, задіяних у с/г, є неоплачуваними робітниками у сімейних господарствах. Однак, на відміну від домогосподарок, вони рахуються як активна робоча сила. Таким чином, серед мешканців міста частка працюючих жінок становить лише 18 % [9]. Хоча на законодавчому рівні дискримінація щодо різниці заробітної платні між чоловіком і жінкою заборонена, насправді чоловіки за ту ж саму роботу отримують більше.

Незважаючи на відсутність правових бар'єрів, що перешкоджають участі жінок в політиці, позитивні зміни в даній області відбуваються повільними темпами, а досягнуті успіхи незначні. За останні два десятиліття жіночому руху вдалося досягти більшого суспільного визнання. Політичні партії стали ширше використовувати гендерну проблематику у своїх партійних програмах й у ході виборчих кампаній. Вважається, що це ефективний метод привертання суспільної уваги. Однак ініціатива у даній області не має на меті розширити участь жінок у політичному житті. Так, хоча деякі партії й установили квоти для жінок у своїх керівних органах, на практиці ці квоти мінімальні й недостатні для того, щоб з їхньою допомогою можна було розширити їх квоти у парламенті. Великі ж політичні партії не застосовують систему квотування при формуванні своїх списків кандидатів.

Частка жінок в органах місцевої влади також невелика. Однак після виборів 1999 р. ситуація трохи покращилася. Так, кількість

жінок-мерів збільшилося з 15 в 1994 р. до 20 в 1999 р., і за той же період кількість жінок, що входять до складу муніципальних зборів, зросла з 338 до 540. Однак у масштабах всієї країни ці показники виявляються просто мізерними (0,6% для мерів й 1,5 % для всіх обраних жінок)[8]. З роками кількість жінок – цивільних службовців неухильно зростала, і до теперішнього часу їхня частка становить 33,1 [8].

Дуже актуальною у турецькому суспільстві залишається тема заборони носіння тюрбанів („хіджаб” у арабській традиції) в державних установах. На думку Зіганшиної Г.М., „...дану хустку можна розглядати під різними кутами зору – як релігійний атрибут, практично єдиний приклад обмеження прав релігійних громадян, засіб політичного тиску й навіть... символ жіночої емансипації в середовищі віруючих туркенів” [3]. Без сумніву, головною причиною носіння тюрбанів є релігійні переконання. В 1980-і рр. у рамках політики „примирення з ісламом”, яку проводив Т. Озал, заборона на носіння головного убору була відмінена (15 червня 1984 р.). Незабаром під тиском світської громадськості Т.Озал був змушений відновити заборону (9 січня 1987 р.) [3]. Це призвело до виключення багатьох жінок та дівчат у хустках з вузів та з держслужби. А також до перших, в основному студентських, страйків у Бурсі, Измірі, Анкарі, Стамбулі. Після приходу до влади у 2007 р. проісламської Партії справедливості та розвитку на чолі з Р.Т.Ердоганом дискусія навколо тюрбанів набула нової гостроти. 8 лютого 2008 р. парламент Туреччини ухвалив рішення щодо внесення поправок до 10-ї та 42-ї статей конституції й 17-ї статті закону про вищі навчальні заклади, які дозволяють носіння хіджабу в громадських місцях, зокрема у вищих навчальних закладах. 22 лютого ці зміни в конституції затвердив президент країни А.Гюль. Через два дні голова Ради по вищій освіті (РВО) Ю. Озджан розіслав в усі університети циркуляр, у якому вимагав від керівництва навчальних закладів дозволити студенткам носити хустки [12]. Однак Державна рада Туреччини призупинила дію цього документа, вважаючи, що голова РВО перевищив свої повноваження. Світська опозиція й президент регулярно блокують різні ініціативи ПСР, спрямовані на легалізацію хусток-„тюрбанів” [3].

При цьому, головною проблемою, на переконання жінок, що носять хустки, є те, що відповідно до законодавства країни він перешкоджає їм в одержанні ними освіти й працевлаштуванні. Контраргумент лаїцистів (прибічників світської позиції) полягає в тому, що

крайні прихильники ісламізму, у свою чергу, не хочуть визнавати за світськими співгромадянами право вести надто вільний за традиційними мірками спосіб життя, зокрема, носити відкритий одяг, вживати алкоголь і т.д. У підсумку всієї цієї «битви за тюрбани» частина активісток змушена була перейти на роботу й навчання в приватні заклади, інші знайшли вихід у носінні поверх хусток перук, ті ж, хто мав у своєму розпорядженні достатні кошти, зволіли продовжити навчання й трудову діяльність за кордоном, як дочки Р.Т.Ердогана, Н.Ербакана й ін. [4].

Хоча ісламістки так і не домоглися прийняття владою їхніх вимог, для них ситуація небезнадійна. Адже в суспільстві спостерігається досить виражене співчуття стосовно їхньої проблеми. Різні опитування показують, що 75 % турецького населення погоджується з тим, що жінки-держслужбовці й студентки повинні мати можливість носити хустки, якщо вони того бажають [4].

Таким чином, ситуація з становищем жінок у турецькому суспільстві залишається складною. Багатівікова спадщина релігійних та культурних традицій тяжіє над гендерними відносинами у Туреччині. У відповідності до них жінка займає яскраво виражений другорядний статус. Це простежується майже у всіх сферах життєдіяльності: політиці, економіці, соціальній та побутовій сферах тощо. Уряд Туреччини, громадськість та міжнародні організації докладають великих зусиль для вирішення цієї проблеми. Натомість не можна не звернути увагу і на здобутки політики турецької держави щодо гендерних відносин. За останні десятиліття було чимало зроблено для підняття статусу жінки. Анкара співпрацює з ООН та іншими міжнародними організаціями щодо поліпшення становища жінки у сфері освіти, боротьби проти насильства тощо. Інша справа, що трансформувати усталені гендерні ролі справа не одного десятиліття, і Туреччину попереду чекає довгий і складний шлях.

1. Заключение замечания комитета ООН по ликвидации дискриминации в отношении женщин. Турция // <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/464/40/PDF/C/TUR/4-5.pdf?OpenElement>

2. Згуровський О. Історичні паралелі: „Турецька модель” від Мустафи Кемалю Ататюрка // Дзеркало тижня № 13 (541) 9-15 квітня 2005.

3. Зиганшина Г.М. „Проблема тюрбанов” и другие аспекты участия турецких женщин в движении политического ислама // <http://www.iaas.msu.ru/res/lomo06/relig/ziganshina.htm>

4. Зиганшина Г.М. Турция: отмена запрета на ношение „тюрбана” как начало конституционной реформы / <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/13-02-08.htm>

5. Киреев Н.Г. / *Метаморфозы правящей элиты Турции* // Политическая элита Ближнего Востока. – М., 2000. – С.78-92.

6. Мазал О. Фатма Бенли: „Каждая женщина Турции заслуживает права быть услышанной” <http://www.turkishnews.ru/interview/1208.html>

7. Мартынкин А.В. „Исламский фактор” в политической жизни и политической системе турецкой республики // *Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр.* – Севастополь: вид-во СевНТУ – 2008. – С.149-152.

8. Объединённый 4-й и 5-й периодический доклад Турции комитету ООН по ликвидации дискриминации в отношении женщин. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/464/40/PDF/N0346440.pdf?OpenElement>

9. Перечень тем и вопросов в связи с рассмотрением периодических докладов Турции комитету ООН по ликвидации дискриминации в отношении женщин // <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/513/06/PDF/N0951306.pdf?OpenElement>

10. Турция. Женщины против домашнего насилия // доклад Amnesty international. Июнь 2004. // <http://amnesty.org.ru/node/320>

11. Шигабдинов Р.Н. Тюркский мир и его видение в геополитических концепциях Кемаля Ататюрка и Валиди Тогана // *International journal of Central Asian Studies.* – Vol.8: Institute of Asian studies and development. – 2003. – С.175-181.

12. Шмулевич А. Ислам против наследия Ататюрка. Последняя битва? // *Российский журнал.* – 22 июля 2008. <http://www.russianjournal.ru/article.php?id=12492&type=s&sid=10>

13. Akın A. Насилие в отношении женщин в Турции // *Entre nous.* Европейский журнал по сексуальному и репродуктивному здоровью. Вып. № 61. – 2006. – С. 20-21. [http://www.pdf-see-engine.com/lan\\_32/nous-pdf-L.html](http://www.pdf-see-engine.com/lan_32/nous-pdf-L.html)

14. Göksel N. / *Women in Turkey — What is on Paper, What is in Practice?* // [www.todayszaman.com/.../news-185775-women-in-turkey—what-is-on-paper-what-is-in-practice.html](http://www.todayszaman.com/.../news-185775-women-in-turkey—what-is-on-paper-what-is-in-practice.html)

15. *Women and Gender Relations* // Library of Congress Country Studies // [http://atheism.about.com/library/FAQs/islam/countries/bl\\_TurkeyWomen.htm](http://atheism.about.com/library/FAQs/islam/countries/bl_TurkeyWomen.htm)

16. *Women condemn Turkey constitution* // BBC News, Istanbul. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7025294.stm>

17. *Women's rights in Turkey: attitudes must change* // Europarlament press release // <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=ES&type=IM-PRESS&reference=20090427IPR54482>